

Færøernes ældste kulturplanter

Elstu røktarplantur í Føroyum

Hans Guldager Christiansen¹ og Anna Maria Fosaa²

¹Kalundborg Gymnasium, J. Hagemann-Petersens Allé 4, DK-4400 Kalundborg; E-mail: hclc@ka-net.dk

²Føroya Náttúrugripasavn, V. U. Hammershaimbsgøta 13, FO-100 Tórshavn; E-mail: anmarfos@ngs.fo

Abstract

For ages people have brought plants with them, when they have settled in new areas. The characteristic flora around villages is a proof of this. Around monasteries, churches and in the oldest parts of settlements, old gardens with cultural plants that have been used as spices, medical herbs, to dye clothes with, and as ornamental plants, are found. Many of these plants were introduced to the Nordic countries in the Medieval Age or before, and other indigenous plants have been collected and planted. In the Nordic countries, botanists have known about this characteristic flora in settlements from the Medieval Age, for more than 200 years. In the Faroe Islands, botanical studies have shown that these gardens are also found here. In summer 2008 we visited 35 villages originating from the Medieval Age or before. Beforehand, we selected 25 species of vascular plants that most likely were used in these times. The investigated areas were around the oldest part of the villages, around churches in churchyards, and in areas of excavation. These plants were put into two categories, those who are indigenous and those who are introduced. In this paper a presentation of these plants are given as well as their distribution in the 35 selected villages.

Resumé

Mennesker har gennem alle tider bragt planter med sig, når de bosatte sig i nye områder. Den karakteristiske flora omkring bebyggelser er bevis på dette. Ved klostre, kirker, i gamle landsbyer osv. findes ofte gamle haver med kulturplanter, som tidligere har været brugt som krydderurter, lægeplanter, planter til at

farve tøj med og prydeplanter. Mange af arterne er indførte til Norden i middelalderen eller tidligere, og andre er hjemmehørende arter, som tidligere har været indsamlet og dyrket. I Norden har det i snart 200 år været kendt blandt botanikere, at der findes en særlig flora ved middelalderlige bebyggelser. Botaniske undersøgelser viser, at sådanne haver også findes på Færøerne. I sommeren 2008 besøgte vi 35 bygder fra middelalderen eller tidligere. Vi havde på forhånd udvalgt 25 plantearter som sandsynligvis blev udnyttet på den tid. Vi undersøgte området omkring den ældste bydel, rundt om kirkegårde, og ved udgravninger. Disse planter blev delt i to kategorier, dem som er hjemmehørende og dem som var blevet indført. I denne artikel omtales disse planter samt deres udbredelse i de 35 udvalgte bygder.

Úrtak

Fólk hava frá fyrndini tikið plantur við sær, tá ið tey fluttu búgv. Tann sermerkti gróðurin uttan um búsetingar bera prógv um tað. Við kleystur, kirkjur, gamlar búsetingar o.s.fr. eru ofta gamlir urtagarðar við røktarplantum, sum áður hava verið nýttar sum kryddurtir, grøðiplantur, litingarplantur og prýðisplantur. Nógv av hesum plantusløgum eru komin til Norðurlond í miðöld ella fyrr, og onnur eru upprunasløg, sum hava verið hentað og síðan velt. Í Norðurlondum hava plantufrøðingar í sløk 200 ár havt kunnleika til, at ein serligur gróður er at finna við miðaldarbúsetingar. Plantufrøðiligar kanningar vísa, at slíkir urtagarðar eisini eru í Føroyum. Summarið 2008 vitjaðu vit í 35 bygðum, ið stava frá miðöld ella eru uppافتur eldri. Vit høvdu framm-
anundan valt 25 plantusløg, sum helst eru vorðin

gagnnýtt tá á døgum. Vit kannaðu økið uttan um fyrndarbýlingin, uttan um kirkjugarðin, og har ið grevstur hevði verið. Hesar plantur vórðu skiftar í tveir bólkar, – tær, um eru upprunaplantur og tær, sum eru innsløðingar. Í hesi grein verða planturnar umrøddar og sagt verður frá útbreiðslu teirra í teimum 35 byggunum.

Indledning

I Norden har det i snart 200 år været kendt blandt botanikere, at der findes en særlig flora ved middelalderlige bebyggelser. Ved klostre, borgruiner, kirker, i gamle landsbyer osv. findes ofte gamle kulturplanter, som tidligere har været brugt som lægeplanter, krydderurter, køkken- farve- duft- og giftplanter mv. Mange af arterne er indførte til Norden i middelalderen eller tidligere, og andre er hjemmehørende arter, som tidligere har været indsamlet og dyrket.

I Danmark har undersøgelser ved kirker, klostre mv. været udført af fx Lind (1918), Lange (1972), og i de sidste par årtier har Bernt Løjtnant besøgt 2200 middelalderlokaliteter og registreret floraen her. Materialet er under udgivelse, se fx Løjtnant (2007) og (2007a). I Norge har fx Fægri (1987) og Åsen (2002) behandlet klostervæsenets bidrag til Norges flora.

Arkæologiske udgravninger kan give direkte viden om, hvad der voksede ved vikingegården eller ved middelalderbebyggelsen. Makroskopiske fossiler af planter kan ofte bestemmes til art. I Sverige har Hakon Hjelmqvist været pioner især med hensyn til at udrede kornarternes indførselshistorie, og der er i de sidste 20 år akkumuleret betydelige mængder af data om gamle kulturplanter (Viklund, 2000).

På Færøerne peger pollenanalyser på, at mennesker indførte planter fra 600-700 e.Kr.

(Jóhansen, 1985), og arkæologiske udgravninger viser nye arter fra sidst i 800-tallet (Lawson *et al.*, 2005) og fremefter. Begge metoder påviser ændringer i floraen som følge af menneskers bosætninger.

Pollenanalyser er den vigtigste kilde til steders tidligere flora og arters indvandringshistorie. Ved at kombinere viden fra pollenanalyser og makroskopiske fossiler med arternes nuværende forekomst på gamle voksepladser og skriftlige middelalderkilder, kan kulturplanternes indførselshistorie stykkes sammen som fx i Lange (1999). De 4 vigtigste danske middelalderkilder er Harpestreng (o. 1200), Pedersen (1533), Smid (1546) og Paulli (1648), men der er andre. I de gamle kilder kan man se, hvad planterne blev brugt til, og Brøndegaard (1987) sammenfatter viden om planternes brug gennem århundrederne fra både danske og færøske kilder.

Nogle af de tidligst indførte arter har formået at sprede sig udenfor urtegårde og indmarker, hvor de oprindeligt blev dyrket, og de findes endnu i landskabet. De gamle kulturplanter, der står som levn efter gammel tids dyrkning, betegnes ofte som "levende fortidsminder".

I denne artikel vil vi forsøge at indkredse de arter, som blev brugt på Færøerne i vikingetid og middelalder, og som stadig findes på beboede steder. Planterne repræsenterer Færøernes ældste kulturplanter, og de fortæller historie om de tidligste beboeres levevis. Vi opstiller en liste på 15 gamle kulturplanter, som sandsynligvis er indført til Færøerne i middelalderen eller tidligere, og som stadig kan findes i bygder og byer. Desuden opstiller vi en liste over nogle af de hjemmehørende arter, som har været brugt på

Færøerne i middelalder og tidligere, og som stadig optræder i bygder og byer. Disse i alt 21 indigene og indførte arter indikerer middelalderlig havekultur på Færøerne.

Bagerst i artiklen findes en tabel med plantenavne på dansk, færøsk, engelsk og latin (tabel 5).

Materiale og metode

De første bosættelser

Det er påvist, at norske bosættere ankom til Færøerne omkring år 800 e.Kr. De bosatte sig på steder, hvor der var let adgang til havet via en strand eller en landingsplads, og hvor der var adgang til lavland, som de kunne opdyrke eller som var egnet til græsning. Adgang til ferskvand i form af et vandløb var ligeledes vigtig (Arge *et al.*, 2005).

Der var allerede tidligt et betydeligt antal bosættelser på Færøerne. På baggrund af arkæologiske og historiske data har Arge *et al.* (2005) fremstillet et kort over formodede norske bosættelser. Det viser sig, at næsten alle de nuværende byer og bygder har rod i norske bosættelser fra de første århundreder efter Landnam. Kun få bygder er af nyere oprindelse, fx Syðradalur (midt i 1800-tallet), Rituvík (1873), Skopun (1833), Sandvík (19. århundrede) og Tvøroyri (midt i 1800-tallet).

Langt de fleste bygder har derfor en kerne, der stammer fra vikingetid eller i det mindste fra middelalderen. I forbindelse med de ældste dele byggedes ofte en kirke. De nuværende færøske trækirker er som oftest bygget mellem 1829 og 1847, men de er bygget på steder, hvor der i forvejen lå en kirke. Eksempelvis er kirken i Sandur fra 1839, men arkæologiske udgravninger viser, at de allerede i 1000-tallet var opført en stavkirke

her, der efterfulgtes af yderligere 4 kirker, inden den nuværende blev bygget (Krogh, 1975 og Johannesen, 2007).

Opsøges derfor miljøer i bygder med en kirke og måske en kirkegård nær strand eller havn og med indmark i baglandet, hvorigennem der løber et vandløb, så er der med ret stor sikkerhed tale om et miljø med rod i vikingetid eller i det mindste i middelalder. Det er den slags miljøer, vi har besøgt og lavet floralister fra, samt fra områder, hvor der er foretaget arkæologiske udgravninger.

Tidlige bebyggelser

Arkæologiske udgravninger viser, at norske Landnamsbønder bosatte sig på Færøerne i anden halvdel af 800-tallet. Udgravninger fra Toftanes, Leirvík viser, at de norske vikinger her dyrkede seksradet byg (*Hordeum vulgare* ssp. *vulgare*), og at bosættelsen her fandt sted i 860-970 (Vickers *et al.*, 2005). Tilsvarende blev der også dyrket byg på Sandoy, og at her boede mennesker i det 9.-10. århundrede e.Kr. (Lawson *et al.*, 2005).

Der er ikke spor af kornarterne i bygderne i dag, men indvandrerne påvirkede landskabet en hel del. De norske vikinger var landmænd. Foruden korn medbragte de dyr som geder, får, kvæg og svin. De græssende dyr og høslet ændrede gradvist vegetationen, så der blev færre høje urter. Rundt om bebyggelsen opstod næringsrige områder, hvor medbragte ukrudtsarter kunne etablere sig, og hvor indigene færøske arter, som i forvejen fandtes på velgødede steder i fuglebjergerne, blev begunstiget.

De første bosættere udnyttede også den lokale flora. Fra de arkæologiske udgravninger i Leirvík ved vi, at bosætterne indsamlede bær af revling (*Empetrum nigrum*) og brugte

Figure 1. The dots on the map indicate the visited villages. Red dots indicate high number of species (19-16 species), yellow dots indicate medium number of species (15-12 species) and lilac dots indicate few species (11-8 species)

ene (*Juniperus communis*) til tovværk og nok også til at sprede på gulv (duft) og måske også til medicinsk brug (Vickers *et al.* (2005). Der er også fundet rester af hasselnød (*Corylus avellana*) (Stumman Hansen, 2005), som må betragtes som en indført art (Small, 1991; Edwards, 2008).

De tidligste kulturplanter

Det er den færøske botaniker Jóhannes Jóhansens store fortjeneste, at han vha. pollenanalyser viste, at der på Mykines dyrkedes havre (*Avena sativa*) i årene 600-700 e. Kr. I prøverne var der også *Rumex*-pollen, og ud fra makrofossiler fra samme sted viste det sig at være by-skræppe (*Rumex longifolius*) og butbladet skræppe (*R. obtusifolius*), (Jóhansen, 1985).

Jóhansen benævner de to *Rumex*-arter

som ukrudt (weeds). Men de har også en rig kulturhistorie, som vi behandler i et senere afsnit (side 137).

Metode

Vi har besøgt 35 byer og bygder, som har en historie, der rækker tilbage til tidlig middelalder eller vikingetid, figur 1. Her har vi lavet floralister over de 25 arter (tabel 1), som vi anser for at være gamle kulturplanter. I nogle tilfælde ved man ud fra pollenanalyser, at arterne er indført til Færøerne efter Landnam, i vikingetid eller i middelalder.

Lister over disse planter blev lavet fra de ældste områder i bebyggelserne. Det drejer sig typisk om områder omkring kirke, kirkegård, havn og ved vandløb, der løber gennem bygden (figur 2). I nogle tilfælde findes der udgravninger i bygden, der stammer fra vikingetid eller tidlig middelalder, og dem har vi besøgt. Det drejer sig om arealer omkring udgravningerne i Vestmanna, Tjørnuvík, Kvívík, Sandur og Leirvík, der indgår i undersøgelsen.

Vi har hovedsageligt koncentreret eftersøgningen om gamle kulturplanter, der i de øvrige nordiske lande opfattes som "levende fortidsminder". Det vil sige arter, som er indført til Norden i middelalderen (før ca. 1600) eller tidligere, og som har haft en dokumenteret middelalderlig brug som køkken-, krydder-, duft-, farve-, te-, pryd- eller giftplanter, mv. Planterne blev typisk indført til Norden fra Mellem- og Sydeuropa af munke og nonner, men også vikinger brugte køkken- og lægeplanter m.v. med oprindelse udenfor Norden. Desuden brugte den færøske befolkning også nogle af de plantearter, der naturligt voksede på øerne, og dem har vi også været opmærksomme på.

Lokalitet	Oprindelse	Hyppighed	Sand við kirkjuna	Kvívik	Kirkjubø	Húsavík	Sands bygd savn	Sumba	Porkeri	Hov	Tjørnuvík	Eiði	Sørvágur	Norðagøta
Antal planter			19	18	16	16	16	16	16	16	15	15	15	14
<i>Rumex obtusifolius</i>	Indført	35	x	x	xx	xx	x	xx	xx	xx	xx	x	x	x
<i>Rumex longifolius</i>	Indført	34	x		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
<i>Plantago lanceolata</i>	Tvivlsom	32	x	x		x	x	x	x	x	x	x	x	x
<i>Angelica sylvestris</i>	Hjemmehørende	31		x		x	x	x	x	x	xx	x	x	x
<i>Rumex acetosa</i>	Hjemmehørende	29	x	x	x	x	x	x		x	x	x	x	x
<i>Angelica archangelica</i>	Hjemmehørende	27	x	x	x	x	x	x	x	x	x		x	x
<i>Tanacetum vulgare</i>	Indført	25	x	x	xx		x	x	xx	xx		x	x	
<i>Taraxacum sp.</i>	Indført	25	xx		xx	x	x	x	x	x	x	x		xx
<i>Geranium sylvaticum</i>	Hjemmehørende	19		x		x					x	x	x	x
<i>Plantago major</i>	Indført	18		x	xx	x		xx	x	x		x	x	
<i>Filipendula ulmaria</i>	Hjemmehørende	17	x	x	(x)		(x)	x		xx			x	
<i>Rhodiola rosea</i>	Hjemmehørende	16	x	x	(x)	x						x		x
<i>Urtica dioica</i>	Indført	14	x		xx	xx	x	x	xx		x		x	xx
<i>Achillea millefolium</i>	Indført	12	x									x		
<i>Iris pseudacorus</i>	Tvivlsom	12	x			x	x		x	x				x
<i>Tussilago farfara</i>	Tvivlsom	10	x			x	x				xx		x	x
<i>Vicia cracca</i>	Indført	9	x			x					x	x	x	
<i>Rheum rhabarbarum</i>	Indført	7					(x)				x		x	
<i>Myrrhis odorata</i>	Indført	7		x			x							(x)
<i>Aegopodium podagraria</i>	Indført	5	x										x	
<i>Achillea ptarmatica</i>	Indført	5		x				x						
<i>Mentha spicata</i>	Indført	3							x	x				
<i>Carum carvi</i>	Indført	1	x											
<i>Primula vulgaris</i>	Indført	1	(x)											
<i>Ranunculus ficaria</i>	Indført	1			x									

Table 1. The distribution of the 25 selected plant species in the 35 studied villages. One x indicate occurrence of the species, xx indicate that the species is common and (x) that the species is planted in the village.

Planternes indvandringshistorie kendes i nogle tilfælde fra pollenanalyser og fra fund af makroskopiske fossiler af planterester fra arkæologiske udgravninger. Når det har været muligt, har vi inddraget denne form for viden. Viden om, hvad planterne brugtes til i middelalder eller tidligere, har vi fra kilder (fx. Brøndegaard, 1987), der refererer middel-

alderlige skrifter.

Resultater og diskussion

Floralister fra 35 bygder og byer

Vegetationen i bygderne er for det meste høj. Får græsser ikke i bygderne før fra oktober og vinteren igennem, og der er slet ikke får i byerne mere. Blandt de dominerende urter er

	Árnafjørður	Miðvágur	Haldarsvík	Hósvík	Syðragøta	Gjógv	Klaksvík	Tórshavn	Nólsoy	Velbastaður	Vestmanna (K)	Í trøðum	Funningur	Kollafjørður	Leirvík	Sandavágur	Kunoy	Oyndarfjørður	Vestmanna	Saksun	Víðareiði	Nes	Leynar	
	14	14	13	13	13	13	13	13	13	12	12	12	12	11	11	11	10	10	9	9	9	9	8	
	x	x	x	x	x	xx	x	x	x	x	x	x	xx	x	xx	x	x	x	x	x	x	x	x	x
	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x		x	x	x		x	x	x	x	x	x	x	x
	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x				x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
	x	x			xx	x	x	x	x	x			x		x	x	x	x	x		x	x		
	x	x	x	x	x		x		x		x	x	x			x	x	xx			x	x		
	x	x	x		x	x	x	x	x		x	x	x	x	xx				x					x
	x	x	x	x		x			x	x	x		x	x		x		x	x					
	x	x			x		x	x				x						x						
	x									x						x								
	x		xx						x	x		x			xx									x
		x	x					x	x	x	x			x		x			x	x				
	x			x				x					x					x						
				x	x		x	x																
				x																				
		x																						
				x	x		x	x																
				x																				
		x																						
	x															x								
					x											x		x						

skræpperne by- og butbladet skræppe samt kvan *Angelica archangelica*. De er stort set til stede i alle bygderne. Det er ligeledes iøjnefaldende, at en anseelig urt som rejnfan (*Tanacetum vulgare*) findes i mere en 2/3 af alle bygder. Rejnfan angives godt nok at være "sjælden" i Fosaa (2000) men grunden er, at undersøgelsen, der ligger til grund for an-

givelser af hyppigheder (Hansen, 1966), nærmest undgik bymæssig bebyggelse. En ligeledes "sjælden" art er stor nælde (*Urtica dioica*), som findes i næsten halvdelen af bygderne.

Foruden de nævnte høje urter er der næsten altid lav ranunkel (*Ranunculus repens*), hvid kløver (*Trifolium repens*), al-

mindelig syre (*Rumex acetosa*) samt storbladede mælkebøtter ("*Taraxacum* sp."). Rosenrod (*Rhodiola rosea*) er også ganske hyppig.

På grusede steder i byer og bygder findes en række lavtvoksende arter som lancet- og glat vejbred (*Plantago lanceolata* og *P. major*), skive-kamille (*Chamomilla suaveolens*) samt også andre, der ikke har kulturhistorisk betydning. På fugtige og ofte skrånende områder ses ofte almindelig mjøddurt (*Filipendula ulmaria*) og skov-storke-næb (*Geranium silvaticum*).

Bygdernes flora er også stærkt præget af en række arter, som er indført i nyere tid. En del af disse er prydpalnter, som til en vis grad kan klare sig i det næringsrige miljø i bygderne. Eksempler er rynket rose (*Rosa rugosa*), kæmpe-mjøddurt (*Filipendula kamtschatica*), fuchsia (*Fuchsia magellanica*). Denne sidste plante blev i 1975 indført fra det sydlige Argentina og vokser nu i haver (Højgaard *et al.*, 1989). Det er et problem, hvis indførte arter kan klare sig i naturen. Et eksempel på dette er abeblomst (*Mimulus guttatus*), en oprindelig amerikansk art, som i dag spreder sig voldsomt på fugtige steder og langs vandløb, hvor den kan blive en trussel for den oprindelige flora. Den findes i dag udbredt på en stor del af øerne.

En række arter af kulturhistorisk interesse forekommer med varierende hyppighed, fra rejnfan i 2/3 af bygderne til kommen (*Carum carvi*) i kun en enkelt bygd. Forekomsterne af gamle kulturplanter, som i det øvrige Norden og i Europa har en lang historie som lægeplanter, køkkenurter, krydderurter, farveplanter mv., er interessante. I det følgende vil vi diskutere, hvilke arter i tabel 1, der kan være "levende fortidsmin-

der". På baggrund af indvandringshistorie og viden om deres brug i middelalder eller tidligere, vil vi give et bud på, hvilke arter, der kan være Færøernes ældste kulturplanter.

Arter, der var på Færøerne i forvejen

Mange kulturhistorisk vigtige plantearter var allerede til stede i landskabet før Landnam, fx. kvan og rosenrod. Høje urter som angelik (*Angelica silvestris*) og almindelig mjøddurt, som er typiske for ugræssede enge, var relativt udbredte før Landnam (Lawson *et al.*, 2005). Andre arter som fx almindelig syre blev begünstiget af græsning og menneskelig aktivitet, og den blev hyppigere efter Landnam. I dette afsnit vil vi diskutere, hvilke færøske hjemmehørende arter, der tidligt blev udnyttet til forskellige formål, og som kan betragtes som vigtige gamle færøske kulturhistoriske arter (tabel 1).

Kvan er vores ældste kulturplante af nordisk oprindelse, og den var i tidligere tider en vigtig mad- og medicinplante i hele Norden. Fra de tidligste tider er kvan samlet ind fra naturen og plantet i kvangårde. Vi ved, at kvanstilke var en vigtig handelsvare allerede i 900 e.Kr. Fra 1000-tallet var der eksport af kvan fra Island, og vikingerne havde kvan med når de gjorde landgang (Bratberg, 2005).

Da kristendommen kom til, begyndte munke at bruge kvan, og de tog den med sydover til Mellemeuropa. Både rod, bladstilke og stængler blev spist rå som grøntsager, og den brugtes som medicinplante allerede tidligt i middelalderen. Den er måske Nordens eneste bidrag til international medicin og grøntsagskultur (Bratberg 2005).

Kvan vokser i dag i fuglebjerger, i klipper

Figure 2. The old cultural plant *Urtica dioica* on the river bank in the village Haldorsvík (foto HGC, 2008).

og sprækker, og desuden i de fleste bygder. Ifølge Jóhansen (1994) var kvangårde almindelige i hver eneste bygd i 1950'erne. Kvangårde afvikledes efterhånden, og kvan er for det meste i dag erstattet af rabarber (*Rheum rhabarbarum*). Kvan er et eksempel på en plante, som helt sikkert er indigen, men som tilmed nok også er indført af de tidligste beboere.

Angelik er en gammel lægeplante, af hvilken man anvendte roden. Den har dog mindre kraftig virkning end kvan (Christiansen *et al.*, 1970). Roden kan spises (Svabo, 1781-1782). Angelik er almindelig på Færøerne, og den er

til stede i stort set alle bygder. Vi mener, den bør medtages som en indigen, færøsk kulturplante.

Rosenrod har været brugt til rosenvand på Færøerne (Jóhansen, 1994), hvilket kun er en beskedent anvendelse af, hvad den har været brugt til andre steder i Norden. Rosenrod er én af i alt 8 udvalgte indigene nordiske krydder- og medicinplanter, som Nordisk Genbank har udvalgt til en nærmere undersøgelse mht. genetisk variation, bevaring i deltagerlandene. Planten kaldes Nordens ginseng (Asdal, 2004).

På Færøerne er rosenrod meget almin-

delig (Fosaa, 2000). Den findes i kløfter (færøsk *gjógv*) og på fuglefjelde udenfor fårenes rækkevidde, og ofte er den også indplantet i haver. En forekomst af rosenrod indikerer således ikke i sig selv middelalderlig havekultur, men findes den i byer og bygder, er det som med kvan, at så kan det meget vel have at gøre med gammel havekultur. I vores undersøgelse fandt vi den vildtvoksende i ca. halvdelen af bygderne.

Almindelig mjøddurt omtales i Harpestreng-afskrifter o. 1300 som en lægeplante med bl.a. sårhelende og lindrende virkning. På Færøerne har udtræk af mjøddurt været brugt mod hovedpine. Den har også tidligt i middelalderen været brugt som smagskorrigerens til mjød (Brøndegaard, 1987).

Den findes i dag hist og her i sprækker, ved vandløb og i våd og næringsrig jord. I bygderne står den ofte langs vandløb. I et pollendiagram fra Hovi daterer Jóhansen (1985) Landnam-horizonten til 850-900, hvorefter *Filipendula* går drastisk tilbage, hvilket kunne tyde på, at den ikke tåler græsning. Vi fandt den i lidt over 1/3 af de undersøgte bygder og betragter den som en middelalderlig læge- og teknisk plante.

Almindelig syre var før Landnam kun sparsomt til stede viser pollendiagrammer. Efter Landnam øger den på kort tid sin tilstedeværelse og udgør kort efter 10-15% af det totale pollenantal (Jóhansen 1985). Den begrundes af mennesker, og fårene undgår den på grund af dens sure smag.

Almindelig syre var nok blandt de første salat- og krydderurter, der blev samlet og efterhånden også dyrket i stor udstrækning af mennesker (Brøndegaard, 1987). Arten er

i øvrigt kendt for at være et godt middel mod skørbug (Debes, 1673). I nyere tid blev almindelig syre brugt som et lækkeri (*góðgæti*, Dalsgarð *et al.*, 2006) Vi anser Alm. Syre for at være en god, gammel indigen mad- og medicinplante, som er tilstede i næsten alle bygder på de middelalderlige voksepladser.

Lancet-vejbred kan ligefrem betragtes som "ledefossil" for Landnam, både for europæeres ankomst til Nordamerika og Grønland, som for Landnams-perioden i Danmarks stenalder (Christiansen *et al.*, 1970). På Færøerne fandt Jóhansen (1985) pollen fra lancet-vejbred i Tjørnuvík efter Landnam, mens han mener, at få pollenkorner før landnamshorizonten stammer fra fjernttransport. Lawson *et al.* (2005) fandt en øget forekomst af lancet-vejbred pollen på Sandoy efter at der kunne påvises menneskelig aktivitet (9.-10. århundrede e.Kr.).

Lancet-vejbred har frø, der er klæbrige, når de vædes. Dels slæbes de med og dels begrundes de af menneskers aktivitet og de findes desuden i alt græsland. Vi må antage, at lancet-vejbred er indslæbt og ikke indført.

Lancet-vejbred har kulturhistorisk betydning som spådomsurt både på Færøerne, i Norge og på Shetlandsøerne. Svanberg (2005) argumenterer for den fælles kulturhistorie og etymologi, som måske rækker tilbage til vikingetiden. Alligevel finder vi det mest rimeligt at betragte lancet-vejbred som et ukrudt og ikke som en indført eller dyrket kulturplante.

Skov-storkenæb blev på Færøerne almindelig brugt til sortfarvning af tøj, jf. navnet "sortugras" (Brøndegaard, 1987). Den findes

Dansk navn	Latinsk navn	Brug	Kilde
Tormentil	<i>Potentilla erecta</i>	Garvning af fårelæder	1
Bregner	<i>Filicopsida</i>	Mod nyre- og blæresten	2
Læge-Kokleare	<i>Cochlearia officinalis</i>	Mod skørbug	3
Tykbladet Ærenpris	<i>Veronica beccabunga</i>	–	
Ene	<i>Juniperus communis</i>	Rygning af kød	4
Kambregne	<i>Blechnum spicant</i>	Blodstandsede middel	
Skotsk Timian	<i>Thymus praecox</i>	Blandes i tobak	
Padderok	<i>Equisetum</i> sp.	Køkkenurt (rodknolde)	
Grålyng	<i>Erica cinera</i>	Rygning af kød	
Følfod	<i>Tussilago farfara</i>	Sårheling	
Skotsk Lostilk	<i>Ligusticum scoticum</i>	Sovemiddel	
Lyse-Siv	<i>Juncus effusus</i>	Marv brugtes som væge	
Bjerg-Ulvefod	<i>Diphasiastrum alpinum</i>	Farveplante (gul)	

Table 2. Indigenous Faroese species and their use according to Faroese literature.

Kilde 1: Peder Claussøn, skrevet 1592, efter Jóhansen (1994)

Kilde 2: Simon Paulli i Flora Danica, 1648, efter Jóhansen (1994)

Kilde 3: Lucas Debes, 1673: Færoæ & Færoa Reserata, efter Jóhansen (1994)

Kilde 4: Jens Christian Svabo (1746-1824), efter Jóhansen (1994)

på Færøerne hist og her i klipper og sprækker, men er nok mere almindelig i byer og bygder. Det er sandsynligt, at den ofte er plantet ind nær bebyggelser, så den var ved hånden, når der var behov for den.

En ganske lang række af hjemmehørende arter har haft kulturhistorisk betydning for færingerne i de første århundreder. Revling og ene er allerede nævnt, og andre nævnes herunder i tabel 2. Imidlertid er vi interesserede i at udpege de hjemmehørende arter, som spiller en rolle i de gamle bymiljøer i dag, og som har været benyttet af beboerne tilbage til middelalderen eller tidligere. Der er en glidende overgang fra den oplagte kvan, der helt fra vikingetid har været indplantet i bygdernes kvanhaver, og til revling, ene og tormentil, der blot har været hentet i omgivelserne, når der var behov for det. Foruden de ovenfor nævnte arter, har arterne i tabel 2 udenfor al tvivl været anvendt langt

tilbage i tiden. Men de indikerer ikke nødvendigvis middelalderlig havekultur. De hjemmehørende arter, som signalerer middelalderlig havekultur, har vi afslutningsvis anbragt i tabel 4.

Arter ankommet til Færøerne kort efter Landnam

Som nævnt side 131 var de første arter, som indførtes til Færøerne, havre, by-skræppe og butbladet skræppe. De tidligste beboere bragte også andre arter med sig, herunder stor nælde og muse-vikke (*Vicia cracca*) (Johansen 1985)

Skræpper. I de middelalderlige danske kilder brugtes ordet skræppe om mange af de store *Rumex*-arter (Brøndegaard, 1987, om Paulli (1648)). Skræppe dækker også over almindelig syre, og "syre og skræpper" har næppe heller været adskilt fra almindelig rødknæ

Figure 3. Tansy (*Tanacetum vulgare*) i Oyndafjørður (foto HGC, 2008).

(*Rumex acetosella*) i middelalderen og tidligere. Der var frø af rødknæ og syre i Tollundmandens mave (ældre jernalder, Danmark) (Brøndegaard, 1987). De danske middelalderkilder er fuld af henvisninger til, hvordan man kunne udnytte skræpperne til salat og krydderi, til smertestillende midler, afkog af planterne mod forstoppelse, mv. Frø af skræpper og rødknæ har i det øvrige Norden været brugt til at drøje brødkornet og det har været vanskeligt overhovedet at skille frøene fra hinanden.

Som nævnt blev skræppearterne by- og butbladet skræppe indført / indslæbt til Fær-

øerne så tidligt som 600-700 e.Kr. Vi kan ikke vide, om by- og butbladet skræppe blev indført med fortsæt eller blot slap med, da havre blev indført. By-skræppe blev også indført til Grønland af nordboerne fra Norge og Island (Fredskild, 1969). Men det fremgår af Fredskilds tekst, at han mener, at by-skræppe og andre, især enårige arter, indslæbtes med dyr og med hø.

For den danske etnobotaniker Bernt Løjtnant er der ikke tvivl om, at de to skræpper har været udnyttet. Butbladet skræppe kan spises som salatplante, og roden med. Den er let bitter, hvilket svinder, når den

Dansk navn	Latinsk navn	Brug
Alm. Røllike	<i>Achillea millefolium</i>	Læge- og teplante
Butbladet Skræppe	<i>Rumex obtusifolius</i>	Køkken- og lægeplante
By-Skræppe	<i>Rumex longifolius</i>	Køkken- og lægeplante
Glat Vejbred	<i>Plantago major</i>	Læge- og køkkenplante
Grøn Mynte	<i>Mentha spicata</i>	Læge- og krydderurt
Kommen	<i>Carum carvi</i>	Lægeplante og køkkenurt
Muse-Vikke	<i>Vicia cracca</i>	Lægeplante
Nyse-Røllike	<i>Achillea ptarmica</i>	Nydelsesmiddelplante
Mælkebøtte sp.	<i>Taraxacum sect. Ruderalia</i>	Salat- og Lægeplante
Rabarber	<i>Rheum rhabarbarum</i>	Læge- og køkkenplante
Rejnfan	<i>Tanacetum vulgare</i>	Læge-, duft- og farveplante
Skvalderkål	<i>Aegopodium podagraria</i>	Køkkenplante
Stor Nælde	<i>Urtica dioica</i>	Køkken-, læge-, teknisk plante
Sødsøkærm	<i>Myrrhis odorata</i>	Læge- og køkkenplante
Vorterod	<i>Ranunculus ficaria</i>	Læge-, køkken- og prydblante

Table 3. Fifteen selected medical-, herb-, dye-, ornamental etc. introduced to the Faroe Islands in the Medieval Age or before, indicating medieval garden culture in the Faroe Islands.

koges. By-skræppe kan bruges som salat- og spinatplante. Skræpperne har også været brugt som medicinplanter (Løjtnant, pers. comm.).

Butbladet skræppe og **by-skræppe** betragter vi som gamle køkken- og medicinplanter. De findes i stort set samtlige bygder, og er de vigtigste planter med hensyn til at karakterisere de gamle middelalder- og vikingemiljøer, især i bygderne.

Stor nælde står først i den middelalderlige danske Henrik Smids urtebog fra 1546, og han skriver, at stor nælde "overgår dem alle i kraft og dyd..." Skandinaviens ældste kendte stykke tekstil er linned af nældetarver fra en grav fra ca. 1000 f.Kr. Desuden er det en køkkenurt (spinat-, salat-, suppeplante) og lægeplante med et utal af anvendelser (Brønde-gaard 1987).

Stor nælde findes i næsten halvdelen af

bygderne. Her begunstiges den af det næringsrige miljø mellem husene og fraværet af får (figur 2).

Muse-vikke indgår sammen med linse (*Lens culinaris*) i lægemidler, som ifølge Smid (1546) er urindrivende, sårhelende og smertestillende. Muse-vikke er sjælden på Færøerne (Fosaa, 2000) men findes i ca. ¼ af bygderne (tabel 1).

Vikingerne bosatte sig på Grønland 985-86, hvor de holdt stand i ca. 500 år. Nordboerne var kilde til indførsel af – bevidst eller ubevidst – muse-vikke, by-skræppe og almindelig røllike, samt adskillige enårige. Således fandt allerede Jens Vahl i 1828 blomstrende muse-vikke mellem ruinerne af bispesædet Gardar (Igaliko) i Sydvestgrønland (Fredskild, 1969). På Færøerne er muse-vikke nok også indført tidligt. Med sin sirlige form og kraftige blomsterfarve er den et smukt element på de middelalderlige voksepladser i

bygderne, og en gammel lægeplante er det. Derfor medtager vi den som en plante, der indicerer vikingebebyggelse og gamle lægemidler. Vi er meget vel klar over, at der ikke er klare skillelinier mellem at medtage musevikke og at kassere hvid-kløver som indikation på meget gammel havekultur.

Gamle kulturplanter indført til Færøerne

Blandt de til Færøerne indførte planter er et mindre antal arter stensikre gamle kulturplanter. Det drejer sig om rejnfan, grøn mynte (*Mentha spicata*), kommen, sødskærm (*Myrrhis odorata*) og stor nælde. Der til kommer andre arter, som er knapt så oplagte, men som vi vil argumentere for, bør anses for indikatorer for middelalderlig havekultur på Færøerne.

Problemet med de gamle ikke-hjemmehørende kulturplanter er, at vi ikke kender tidspunktet for deres indførsel til Færøerne. Arter kan være indført med forsæt, men de kan også være tilfældigt indslæbte. For hver af arterne vil vi se på årsagen til, at de kan betragtes som gamle kulturplanter og på deres udbredelse på Færøerne. Vi går ikke i dybden med, hvad arterne har været anvendt til, da dette kunne blive meget omfattende. Først om de klassiske kulturplanter, og siden om de, der er mere tvivlsomme som indikator for middelalderlig havekultur.

I det schweiziske benediktinerkloster Sankt Gallen dyrkede munkene omkring 820 e. Kr. bl.a. Rejnfan, Mynte og Kommen. Bruget af de tre arter er således meget gammel.

Rejnfan blev brugt mod en lang række sygdomme som mavesmerter, gigt, podagra, malaria mv. (Brøndegaard, 1987). Planten er svagt giftig og er virksom mod indvoldsorm.

Fx skriver Smid (1546): "Blandet med honning og vin driver den orm og stiller mavepine", og den anvendes stadig som veterinært ormemiddel. Brøndegaard (1987) citerer Landt (1800) for, at et udtræk af blomsterne på Færøerne har været brugt mod indvoldsorm. Den har også været brugt som duft- og farveplante.

Rejnfan er ifølge Mossberg og Stenberg (2005) almindelig i hele Norden. Den er indført til Færøerne, hvor den klassificeres som "sjælden" (Fosaa, 2000). Imidlertid findes den ved 2/3 af de undersøgte byer og bygder (figur 3). Årsagen til, at den kaldes "sjælden" er, at hyppigheden i Fosaa (2000) bygger på Hansen (1966), og at denne undersøgelse kun undtagelsesvis omfattede bebyggede områder. Rejnfan er blandt de gamle færøske kulturplanter, der bedst karakteriserer middelaldermiljøet i byer og bygder.

Grøn mynte er indført til Norden tidligt i middelalderen, og måske endda tidligere. Den nævnes i ca. 1300 hos Harpestreng og i begyndelsen af 1400-tallet i Den Arnamagnæanske Samling af håndskrifter samt i en række andre håndskrevne og trykte læge- og krydderurtebøger (Lange, 1999). Den har været brugt mod et utal af sygdomme, den fremmer fordøjelsen, styrker maven og har været anvendt til te og som krydderi tidligt i middelalderen (Brøndegaard, 1987). Før dette brugte araberne den som teplante (Løjtant pers. comm.).

Grøn mynte er ifølge Jóhansen (2000) kun fundet i Sørvagur, hvor vi ikke fandt den. Til gengæld fandt vi den i Syðrugøta, Hov og Porkeri.

Dansk navn	Latinsk navn	Brug
Alm. Mjødurt	<i>Filipendula ulmaria</i>	Læge- og teknisk urt (mjød).
Alm. Syre	<i>Rumex acetosa</i>	Køkkenurt, mod skørbug
Angelik	<i>Angelica silvestris</i>	Køkkenurt (rod)
Kvan	<i>Angelica archangelica</i>	Lægeplante og køkkenurt
Rosenrod	<i>Rhodiola rosea</i>	Læge- og duftplante
Skov-Storkenæb	<i>Geranium sylvaticum</i>	Sortfarvning af tøj

Table 4. Six selected indigenous medical-, herb-, dye- and scent plants, indicating medieval garden culture in the Faroe Islands.

Kommen er en middelalderlig kulturplante omtalt i talrige gamle håndskrifter, bl.a. Harpestreng ca. 1300 (Lange 1999). Den har mange anvendelser som lægeplante og til madlavning, bl.a. til kryddring af ost og brød. Kommen var sammen med dild (*Anethum graveolens*) blandt de mest populære urter i middelalderen i Norden. Kommen er fundet i arkæologiske udgravninger i Sverige og Norge fra det 13. århundrede og fremefter og lidt senere i Danmark og Finland (Karg, 2007). Kommen er sjælden på Færøerne (Fosaa, 2000). I vores undersøgelse fandt vi den kun i Sandur nær kirken.

Der findes andre kulturplanter med tilknytning til klostre i Norden og med færøsk relevans. Grue (1999) nævner bl.a. spansk kørvel (*Myrrhis odorata*), skvalderkål (*Aegopodium podagraria*) og bjørnerod (*Meum athamanticum*), som vi vil omtale nærmere.

Sødkærm/spansk kørvel indførtes i middelalderen til Norden af munkene, der brugte den både som køkkenurt og som lægeplante (Christiansen *et al.*, 1970). Den dyrkes stadig i de færøske haver, da den er meget dekorativ. Den kan også bruges i supper (kørvel), og det er en attraktiv duftplante.

Med sin stærke duft og kraftige vækst er den et smukt kulturminde på de ret få steder, hvor den er forvildet. Især dominerer den på Tinganes, Tórshavn.

Skvalderkål er sandsynligvis indført til Norden i forhistorisk tid, hvor den er påvist arkæologisk før år 0. Den anses for at være en køkkenurt og har været udnyttet som spinatplante (Lange, 1997).

I dag er den et besværligt ukrudt i haver, og det er nok umuligt at udrede, hvor den er en reliket fra en svunden tids dyrkning, og hvor den er en nytilkommen ukrudt. Alligevel har vi medtaget den som et eksempel på en meget gammel køkkenplante.

Rabarber var sent i middelalderen anset for at være en lægeplante, og den gik senere over til at være en køkkenurt. Rabarber dyrkes stadig i de færøske haver. I Norge har rabarber fortrængt kvan fra kvangårdene i slutningen af 1700-tallet (Fægri, 1950-51).

Af og til findes rabarber udenfor dyrkede områder, hvor en have er opgivet, eller hvor der er smidt haveaffald. Sådanne steder kan rabarber klare sig i mange år, og vi finder planten "forvildet" i lidt over 1/5 af de undersøgte byer og bygder.

Mælkebøtte sp. *Taraxacum sect. Ruderalia*. Et vanskeligt artskompleks, der kræver

ekspertviden at bestemme til småart. I Føroyssk Flora (Jóhansen, 2000) er arten behandlet af Hans Øllgaard, som opstiller 35 færøske småarter opdelt i 7 sektioner. Section *Ruderalia* består af 15 småarter, som alle er store mælkebøtter med brede, uplettede blade og med blomster, som i tværsnit er 45-50 mm. Som helhed er denne sektionens småarter indførte/indslæbte og knyttet til bebyggede områder.

Mælkebøtter har gennem middelalderen været brugt som en skattet læge- og salatplante (Brøndegaard 1987). Fx betragtede klosterordenen Cistercienserne mælkebøtte som deres fineste salatplante (Løjtnant pers. comm.), og vi må antage, at de medbragte mælkebøtter fra Sydfrankrig til Norden i tidlig middelalder.

De store mælkebøtter er meget synlige på ubebyggede partier i bygderne, hvor vi har set dem i 2/3 af de undersøgte steder. Vi synes, at de hører til blandt de planter, der indikerer middelalderlig havebrug vel viden, at der ligger et betydeligt element af usikkerhed i vurderingen.

Almindelig røllike (*Achillea millefolium*) omtales af de 4 store middelalderlige danske kilder (Henrik Harpestreng før 1244, Christiern Pedersen 1533, Henrich Smid 1546, Simon Paulli 1648) som en lægeplante med mange kvaliteter, bl.a. som sårrensende og -helende. Almindelig røllike er også en værd-sat teplante. På Færøerne har den haft lignende funktioner (Brøndegaard, 1987).

Den findes hist og her på Færøerne (Fosaa, 2000). Vi fandt den i mere end 1/3 af de undersøgte steder, og vi kan let have overset den andre steder. Det kan ikke udelukkes, at almindelig røllike oprindeligt er indslæbt. Men

da planten uden for diskussion er en gammel kulturplante, da den er kommet med mennesker til Færøerne, og da den nok er hyppigere i de gamle kulturmiljøer end i det øvrige landskab, betragter vi den som en plante, der indikerer middelalderlig havekultur.

Nyse-røllike (*Achillea ptarmica*) I Danmark anses den bestemt ikke for en god indikator for middelalderlig havebrug. Brøndegaard (1987) citerer Simon Paulli 1648 for at knuste blade af nyse-røllike "kan komme en til at nyse", hvilket også afspejles i det danske og færøske navn (Snúsrøllikur).

Nyse-røllike er indført til Færøerne, hvor den er sjælden (Fosaa, 2000). Vi fandt den i 4 bygder, hvor den i de tre havde en iøjne-faldende placering. I Sandavágur står den lige ved kirken i pæne bestande, i Oyndarfjørður også tæt på kirken, og i Kvivík står den lige ved vikingeutgravningen, der ligger overfor kirken. Vi vover at betragte den som et levende fortidsminde.

Vorterod (*Ranunculus ficaria*) har flere medicinske anvendelser (Simon Paulli, 1648, efter Brøndegaard, 1987). På Gotland har man arkæologiske vidnesbyrd om, at vorterods stivelsesholdige rodknolde brugtes til føde i midten af bronzealderen. Når rodknoldene ristes, sprækker de, vanddamp hvæser ud, og rodknolden springer et stykke væk. Engelmark og Viklund (1988) kalder rodknoldene for "forhistoriske popkorn". Bernt Løjtnant (*in litt.*) nævner, at planten er svagt giftig, så det har nok kun været en spiseplante, når nøden var stor. Måske er det mere sandsynligt, at denne smukke forårsplante er indført som prydblade.

Vorterod findes på Færøerne stort set

kun i Kirkjubøur, og derfor kaldes den på færøsk kirkjubøsólja. Alene denne fornemme middelalderlige placering er interessant. På Færøerne må vorterod anses som et "levende fortidsminde".

Glat vejbred er en lægeplante, som har været meget benyttet gennem hele middelalderen. Både saft og frø, og især blade har været benyttet som sårhelende middel. Harpestreng beskrev bladenes og saftens helbredende virkning overfor forskellige lidelser. Også på Færøerne har den været brugt til at læge og rense gamle sår (Brøndegaard, 1987).

Glat vejbred er almindelig i Norden og vokser overalt i vejkanter og på gårdspladser, hvor mennesker og husdyr færdes. Det, at den var så almindelig, gjorde, at den var meget brugt som lægeplante. På Færøerne er den sjælden og indført (Fosaa, 2000). Vi fandt den i 6 af de undersøgte bygder. Den må formodes at den, som Lancet-vejbred er indslæbt, da frøene er klæbrige.

Da glat vejbred var så skattet og benyttet som lægeplante, og da den findes, hvor mennesker færdes, synes vi, at den bør stå på tabel 3.

Følfod (*Tussilago farfara*) har i Europa været brugt siden oldtiden som lægeplante, og den har også på Færøerne været brugt i folkemedicinen (Rasmussen, 1959).

På Færøerne er den indført og sjælden (Fosaa, 2000) Problemet er blot, at den ikke begrænser sig til gamle voksepladser, tvært imod er den ualmindelig god til at sprede sig til nye lokaliteter, blot der her findes åben lerholdig fugtig jordbund. Vi betragter den ikke som en god indikator for middelalderlig havebrug.

Gul iris (*Iris pseudacorus*), brugtes i middelalderen som lægeplante imod en masse lidelser, især lidelser i de indre organer. Desuden brugt som smagsforbedrende middel til øl og som en teknisk plante (Brøndegaard, 1987). Den er fundet i arkæologiske udgravninger fra det 11.-13. århundrede i Gdansk i Polen. Planten brugtes til at farve med: gul fra blomsterne og sort fra rhizomerne (Latalowa *et al.*, 2007). På Færøerne er den brugt til at tække med (Landt, 1800, efter Brøndegaard, 1987.)

På Færøerne er gul iris indført og sjælden (Fosaa, 2000). Vi fandt den i knap 1/3 af bygderne, hvilket tyder på, at den er indplantet her. Det ligger lige for at tro, at den også er indført til bygderne pga. dens smukke blomster. Vi kender ikke tidspunktet for artens indførelse, så vi tør ikke sige at det på Færøerne er en middelalderlig kulturplante. I det øvrige Norden er gul iris en såre almindelig plante, og derfor let at få fat på.

Prydplanter

Vores ældste kulturplanter blev hentet i naturen. I Norge blev arter som kvan, rejnfan, humle og merian hentet ude i landskabet og plantet ind i små haver, der var hegnet af mod græssende dyr. Udvalget blev dernæst udvidet med indførte kulturplanter (Grue, 1999). Også prydplanter formodes at være plantet ind nær bebyggelse meget tidligt. Moderne havebrug er i grunden en udvidelse og videreførelse af ældgamle vaner.

De ældste haver på Færøerne er kvangårdene. De har på grund af de græssende får beholdt deres betydning som afgrænsede områder til nytte- og prydplanter. I de gamle haver stod køkkenurterne for sig (Rasmussen *et al.*, 2006). Af gamle nytteplanter står her i

Figure 4. A vigorous area in Porkeri (foto AMF 2008).

dag bl.a. rabarber og sødskærm. Hvad angår prydpflanter står mange nye urter i haverne, men også nogle gamle og oprindelige.

De oprindelige kan være hentet i naturen. Dag-pragtstjerne (*Silene dioica*) vokser vildt i fuglebjergerne, men ses også indplantet i haver og på kirkegårde. Skov-storkenæb ses også af og til. Den smukke purpur-gøgeurt (*Dactylorhiza purpurella*) findes i pæn mængde i Kirkjubøur og i Sandur, to af Færøernes centrale middelalderlige steder. Måske hører den sjældne Blød filt-rose (*Rosa mollis*) også til denne kategori.

Mange prydpflanter er indførte. Her skal

nævnes nogle få, som i det øvrige Norden regnes for gode indikatorer på middelalderlig havekultur

Bjørnerod er med på en liste over "Aktuelle planter for en norsk klosterhave" (Åsen 2002). I Danmark anses bjørnerod for en typisk bondehaveplante (Løjtnant in. litt.). Grue (1999) skriver, at den sandsynligvis kom til Norge i middelalderen og har været dyrket som nytte- og prydpilante op til vor egen tid. Fægri (1987) mener, at den er indført i 1200-tallet.

På Færøerne findes den i gamle haver fx. i Tórshavn, og vi så den plantet på grave på

Figure 5. Old ornamental garden from Funningur with *Tanacetum vulgare* var. *crispum*. (arrow) (foto HGC, 2008).

Sandur kirkegård. Vi har ikke set den udenfor haver eller kirkegårde.

Krusbladet rejnfan (*Tanacetum vulgare* var. *crispum*) regnes for en reliktplante, et levende fortidsminde, hvor den står forvildet i Danmark (Løjtant, 2007b). Figur 5 viser den i en gammel, smuk have i Funningur, og vi så den i haver i Klaksvík og på en grav i Nes. Men heller ikke krusbladet rejnfan optræder udenfor haver.

Storblomstret kodriver (*Primula vulgaris*) er en færøsk plante, som nu anses for at være

udryddet i naturen (Fosaa *et al.*, 2005). Vi så den på en grav på kirkegården i Sandur. Sagnet siger, at den er indført til Færøerne af franske sømænd, og at folk har taget den ind i deres haver fra naturen (Rasmussen, 1952).

Vorterod (*Ranunculus ficaria*) kan, som nævnt, godt være en plante, som er indført til pryde.

De gamle færøske kulturplanter

I de planterigeste bygder fandt vi op til 19 arter, og selv i de fattigste bygder fandt vi små 10 arter.

Dansk	Færøsk	Engelsk	Latin
Abeblomst	Blettut apublóma	Monkeyflower	<i>Mimulus guttatus</i>
Alm. mjødur	Atamjaðarurt	Meadowsweet	<i>Filipendula ulmaria</i>
Alm. rødknæ	Hundasýra	Sheep's Sorrel	<i>Rumex acetosella</i>
Alm. røllike	Margblømdur rølikur	Yarrow	<i>Achillea millefolium</i>
Alm. syre	Leggsýra	Common Sorrel	<i>Rumex acetosa</i>
Angelik	Bakkasløkja	Wild Angelica	<i>Angelica silvestris</i>
Bjørnerod		Baldmoney	<i>Meum athamanticum</i>
Blød filt-rose	Mjúk rósa	Soft Downy-rose	<i>Rosa mollis</i>
Butbladet skræppe	Kubbut hómilia	Broad-leaved Dock	<i>Rumex obtusifolius</i>
By-skræppe	Stórruklut hómilia	Northern Dock	<i>Rumex longifolius</i>
Dag-pragstjerne	Reydlig bjargablóma	Red Campion	<i>Silene dioica</i>
Dild		Dill	<i>Anethum graveolens</i>
Ene	Vanligur baraldur	Common Juniper	<i>Juniperus communis</i>
Følfod	Loðið hówblað	Colt's-foot	<i>Tussilago farfara</i>
Fuchsia	Blóðdroparunnur	Hardy Fuchsia	<i>Fuchsia magellanica</i>
Glat vejbred	Stórvaksin gøtubrá	Greater Plantain	<i>Plantago major</i>
Grøn mynte	Aksmynta	Spear Mint	<i>Mentha spicata</i>
Gul iris	Gul mækja	Yellow Iris	<i>Iris pseudacorus</i>
Hasselnød	Heslinød	Hazel	<i>Corylus avellana</i>
Havre	Havri	Oat	<i>Avena sativa</i>
Hvid kløver	Seyðasmæra	White Clover	<i>Trifolium repens</i>
Kæmpe-mjødur		Kamchatka Meadowsweet	<i>Filipendula kamtschatica</i>
Kommen	Donsk kumman	Caraway	<i>Carum carvi</i>
Krusbladet rejnfan		Curled Tansey	<i>Tanacetum vulgare</i> var. <i>crispum</i>
Kvan	Bjargahvonn	Garden Angelica	<i>Angelica archangelica</i>
Lancet-vejbred	Jóansøkugøtubrá	Ribwort Plantain	<i>Plantago lanceolata</i>
Lav ranunkel	Skríðsólja	Creeping Buttercup	<i>Ranunculus repens</i>
Linse	Flatbøn	Lentil	<i>Lens culinaris</i>
Mælkebøtte	Várhagasólja	Common Dandelions	<i>Taraxacum</i> sp.
Muse-vikke	Skrýkkjukrøkja	Tufted Vetch	<i>Vicia cracca</i>
Nyse-røllike	Snúsølikur	Sneezewort	<i>Achillea ptarmica</i>
Purpur-gøgeurt	Reyður bøkubóndi	Northern Marsh-orchid	<i>Dactylorhiza purpurella</i>
Rabarber	Rabarbur	Rhubarb	<i>Rheum rhabarbarum</i>
Rejnfan	Vanlig reinfann	Tansy	<i>Tanacetum vulgare</i>
Revling	Vanligur berjalyngur	Crowberry	<i>Empetrum nigrum</i>
Rosenrod	Rósuhjálpirót	Roseroot	<i>Rhodiola rosea</i>
Rynket rose		Rugosa Rose	<i>Rosa rugosa</i>
Seksradet byg	Seksraðið bygg	Barley	<i>Hordeum vulgare</i> ssp. <i>vulgare</i>
Skive-kamille	Kollut baldursblóma	Pineapple-weed	<i>Chamomilla suaveolens</i>
Skov-storkenæb	Litingarsortugras	Wood Crane's-bill	<i>Geranium sylvaticum</i>
Skvalderkål	Tásársgeitarkál	Ground-elder	<i>Aegopodium podagraria</i>
Stor nælde	Tvílýlisnota	Common Nettle	<i>Urtica dioica</i>
Storblomstret Kodriver	Leggstutt fransagras	Primrose	<i>Primula vulgaris</i>
Sødkærm	Søtur urtakervil	Sweet Cicely	<i>Myrrhis odorata</i>
Vorterod	Kirkjubøsólja	Lesser Celandine	<i>Ranunculus ficaria</i>

Table 5. The species mentioned in the text in Danish, Faeroese, English and Latin.

Der er ikke nogen enkel forklaring på, hvorfor der nogle steder er flere arter end andre. Men en bykerne med få og velplejede grønne områder rummer færre "levende fortidsminder" end bygder med store områder, der får lov til at passe sig selv.

En anden faktor, der er afgørende for antallet af gamle kulturplanter kan være bygdens beliggenhed i forhold til soleksponeringen, da mange af kulturplanterne har en sydlig oprindelse.

Blandt de undersøgte arter i tabel 1 sammenfatter vi i tabel 3 hvilke gamle kulturplanter, som vi anser for at være indført til Færøerne i middelalder eller tidligere. De udvalgte arter har end dokumenteret middelalderlig brug, og de er indikatorer for middelalderligt havebrug.

I tabel 4 nævnes nogle udvalgte hjemmehørende arter, som på Færøerne har været brugt i middelalder eller tidligere.

Konklusion

Undersøgelsen viser, at de gamle kulturplanter er et iøjnefaldende element i mange af de undersøgte bebyggelser. Antallet af gamle kulturplanter er dog beskedent i forhold til sydligere egne i Europa, men i forhold til antallet af arter i den færøske flora, afviger det næppe meget fra forholdene i fx Danmark.

Litteratur

- Arge, S.V., Sveinbjarnardóttir, G., Edwards, K.J. and Buckland, P.C. 2005. Viking and medieval Settlement in the Faroes: People, Place and Environment. *Human Ecology*, Vol. 33, No. 5, October 2005: 597-620.
- Asdal, Å. 2004. *Bevaring av genressurser i krydder- og medisplanter*. Nordiske GENressurser 2004. Nordisk Ministerråd.
- Bloch, D. 1979. Færøernes Flora. *Naturens Verden* 1979: 199-200.
- Bratberg, E. 2005. Kvann: En tusenårig kulturplante. Nordiske GENressurser
- Brøndegaard, V.J. 1987. *Folk og Flora*. Rosenkilde og Bagger.
- Christiansen, S. og Anthon H. 1970. *Danmarks vilde planter*. Politikens Forlag.
- Dalsgaard, J., Bjarnason, G. og Gaard, M. 2006: Landbúnaður. I: Fosaa, A.M., Gaard, M. og Dalsgaard, J. 2006. *Føroya Náttúra. Lívfrøðiligt margfeldi*. Føroya Skúlabókagrunnur: 167-187.
- Debes, L.J. 1673 (1963). Færøe et Færoa Reserata. Munksgaard 1963: 1-367.
- Edwards, K.J. 2008. Juniper, goats and the Norse: did the decline of *Juniperus* in the Faroe Islands have a human cause? In: Paulsen, C. and Michelsen, H.D. (eds). *Simunarbók. Heiðursrit til Simun V. Arge á 60 ára degnum*. Fróðskapur, Faroe University Press: 58-71.
- Engelmark, R. og Viklund, K. 1988. Förhistorisk popcorn. *Populär Arkeologi*, årg. 6 nr. 2: 11.
- Fosaa, A.M. 2000. *Wildflowers in the Faroe Islands, checklist*. Føroya Náttúrugripasavn.
- Fosaa, A.M., Gaard M. og Hansen J. 2005. *Reyðlisti. Náttúruleysning lendi og sløg*. Føroya Náttúrugripasavn.
- Fredskild, B. 1969. Nordboplanter – vikingernes ukrudt. *Naturens Verden* 1969: 21-28.
- Fægri, K. 1950-51. *Kvanngarden, en parkhistorisk relik*. Lustgården 1950-51: 5-17.
- Fægri, K. 1987. Klostervesenets bidrag til Norges flora og vegetation. *Foreningen til norske fortidsminnesmærkers bevaring*. 15. Årbok: 225-238.
- Grue, U.D. (ed.). 1999. *Ta vare på gamle prydeplanter*. Det norske hageselskab NLH Institutt for plantefag og Institutt for landskapsplanlegging.
- Hansen, K., 1966. Vascular plants in the Faeroes. *Dansk Botanisk Arkiv* bd. 24. nr. 3. København.
- Harpestreng, H. (o. 1200). *Liber Herbarum*.
- Højgaard, A., Jóhansen, J., og Ødum, S. (eds). 1989. *Træplantning í Føroyum í eini öld. A century og tree-planting in Faroe Islands*. Annales Societatis Scientiarum Færoenses Supplementum XIV. Føroya Fróðskaparfelag.

- Johannessen, S.U. 2007: *Turen går til Færøerne*. Politikkens Forlag.
- Jóhansen, J. 1985. *Studies in the vegetational history of the Faroe and Shetland Islands*. Føroya Fróðskalarfelag. Tórshavn.
- Jóhansen, J. 1994. Medicinal and Other Useful Plants in the Faroe Islands before AD 1800. *Bot. J. Scotl.* 46(4): 611-616.
- Jóhansen, J. 2000. *Føroysk flora*. (eds). Fosaa, A.M. og Rasmussen, S. Føroya Skúlabókgagnur.
- Karg, S. 2007 (ed.). *Medieval food traditions in northern Europe*. Publications from the National Museum Studies in Archaeology & History Vol.12. Copenhagen.
- Krogh, K.J. 1975. Seks kirkjur heima á Sandi. *Mondul* 2: 21-54
- Landt, J. 1800. *Forsøg til en beskrivelse over Færøerne* 16+479 bls., 1 kort 2 pl. København. Reprinted Tórshavn 1965.
- Lange, J. 1972. *Levende fortidsminder*. Nationalmuseet, København.
- Lange, J. 1997. "Klosterplanter" før klostre byggedes i Norden. *Fra kvangård til humlekule* nr. 27: 18-23.
- Lange, J. 1999. *Kulturplanternes indførselshistorie i Danmark*. DSR Forlag, 2. udgave.
- Latalowa, M., Badura, M., Jarosinska, J., Swieta-Musznicza, J. 2007. Useful plants in medieval and postmedieval archaeobotanical material from Hanseatic towns of Northern Poland (Kolobrzeg, Gdansk and Elblag). In: Karg, S. (ed.). 2007: *Medieval food traditions in northern Europe*. Publications from the National Museum Studies in Archaeology & History Vol.12. Copenhagen
- Lawson, I.T., Church, M.J., McGovern, T.H., Arge, S.V., Woollet, J., Edwards, K.J., Gathorne-Hardy, F.J., Dugmore, A.J., Cook, G., Mairs, K., Thomson A.M. and Sveinbjarnardóttir, G. 2005: Historical Ecology on Sandoy, Faroe Islands: Paleoenvironmental and Archaeological Perspectives. *Human Ecology*, Vol.33, No.5: 651-684.
- Lind, J. 1918. *Om Lægeplanter i danske Klosterhaver og Klosterbøger*. København.
- Løjtnant, B. 2007. Levende levn. *Skalk* aug. 2007: 11-15.
- Løjtnant, B. 2007a. Aldersrekorder for reliktpanter. *Fra kvangård til humlekule* nr. 37: 4-14.
- Løjtnant, B. 2007b. Gamle varieteter som levende fortidsminder. *URT* nr. 3: 115-119.
- Mossberg, B. og Stenberg L. 2005: *Den nye nordiske Flora*. Gyldendal. På dansk ved Jon Feilberg.
- Paulli, S. 1648. *Flora Danica det er*. Dansk Urtebog. – Kiøbenhafn.
- Pedersen, C. 1533. *Lægebog*. Malmö 1533. Udgivet af Poul Hauberg, Levin & Munksgaard 1933.
- Rasmussen, R. 1952. *Føroya Flora*. 2. útgáva. Skúlabókgagnur Løgtingsins.
- Rasmussen, R.K. 1959. *Gomul føroysk heimaráð*. Annales Societatis Scientiarum Færoensis, Supplementum III, Føroya Fróðskaparfelag.
- Rasmussen, S., Jensen J-K. og Gaard, M. 2006: Gróðursett og bygt øki. I: Fosaa, A.M., Gaard, E. og Dalsgård, J. 2006. *Føroya Náttúra. Lívfrøðiligt margfeldi*. Føroya Skúlabókgagnur: 189-209.
- Small, A. 1991. The juniper decline during the Norse landnam in the Faroe Islands, *Acta Borealia* 9, 3-6.
- Smid, H. 1546: *En skøn lystig ny urtegaardt*. oversat af Anemette Olesen, Forlaget Kongsvang. Uden årstal.
- Stumman Hansen, S. 2005. *Toftanes – en vikingetidsgård i Leirvík*. Bygdasavnið Gamli Skúli.
- Svabo, J.K. 1781-82. *Indberetning, indhentede på en allernaadigst befalet Reise i Faeroe i Aarene 1781 og 1782*. Ny Kgl. Samling Nr. 1950. København.
- Svanberg, I. 2005. Jóansøkugræs (*Plantago lanceolata*) på Færøarna. Om växter som kulturhistoriska källor. *Gardar* 36: 36-40.
- Vickers, K., Bending, J., Buckland, P.C., Edwards, K.J., Hansen, S.S. and Cook, G. 2005. Toftanes: The Paleoecology of a Faroese Landnám Farm. *Human Ecology*, Vol.33, No.5.
- Viklund, K. 2000. *Issues in Swedish Archaeobotany – a guide through twenty years of archaeobotanical research at the University of Umeå*. In: Viklund, K. (ed.). 2000. Nordic Archaeobotany – NAG 2000 in Umeå.
- Åsen, P.A. 2002. Ta vare på klosterplanterne i Norge! Ta plantearven i bruk. *Bilag til Norsk Hagetidend*. 6-7.